

**O`ZBYeKISTON RYeSPUBLIKASI XALQ TA'LIM
VAZIRLIGI**

**A.QODIRIY NOMLI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

Pedagogika – psixologiya fakul`teti

Defektologiya kafedrası

Maxsus psixologiya fanidan

Referat

**MAVZU: AQLI ZAIF BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA PSIXODIAGNOSTIKASI
UMUMIY MASALALARI**

*Topshirdi: Ibragimova Gulnora
202-guruh*

Tekshirdi: _____

"Psixologiya, degan edi L.S.Vigotskiy, - birinchidan, 'konkret, amaliy bo'lib - ta'lim va tarbiya, bolaning rivojlanishi, mehnat faoliyati haqidagi fan bo'lmog'i lozim. Faqat shu vazifagina psixologiyani tirik va kerakli fanga aylantirishi mumkin".

Psixologiya fanining mavzu bahsi umuman ruhiyatning, xususan inson ruhiyatining namoyon bo'lishi, rivojlanishini urganuvchi sohadir. Psixologiya ongli subyekt — insonning ichki dunyosini urganadi.

Psixologiya atamasi "psixe" - qalb, "logos" 7 O'Q^{ISH}, S^O,³ ma'nosini bildiradi. Ammo bu qisqa jumla inson ruhiyati haqida yetarli ma'lumot bermaydi. Psixologiya fanining mavzu bahsini ruhiyatni tularoq tasavvur qilish uchun ruhiy jarayonlarning kechish mohiyatini, ichki kechinmalarning (sezgilar, fikrlar, hissiyotlar) namoyon bulish qonuniyatlarini tushunish lozim. Kishilik jamiyatining tarixiy tarakqiyoti davomida erishilgan yutuklarni eslab o'tishimiz dar kor. Biz.suz yuritmoqchi bo'lgan soha - aqli zaif bolalar psixologiyasi, maxsus psixologiyaning bir tarmog'i bo'lib, aqliy jihatdan turli darajada me'yordan chetlashgan bola va o'quvchilarning ruhiy qonuniyatlarini o'rganadi. Maxsus psixologiya-nuqsonli bolalarning ruhiy qonuniyatlarini o'rganuvchi fan bo'lib, quyidagi qismlardan iborat:

1. Akli zaif bolalar psixologiyasi (oligofrenopsixologiya).
2. Qulog'i kar va zaif eshituvchi bolalar psixologiyasi.
3. Ko'zi kur va zaif ko'ruvchi bolalar psixologiyasi.
4. Turli darajada nutqlari buzilgan bolalar psixologiyasi.
5. Murakkab nuqsonli bolalar psixologiyasi.
6. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar psixologiyasi.
7. Tayanch harakat tizimi buzilgan bolalar psixologiyasi.

Nuqsonli bolalar ichida akli zaif bolalar ruhiyati nisbatan mukammal o'rganilgan tarmokdir. Ammo, bu tarmoq ham normal bolalar ruhiyatiga nisbatan birmuncha keng, atroflicha o'rganilmagan. Ma'lumki, har bir fan uzining yuzaga kelish, rivojlanish, taraqqiy qilish tarixiga, qonuniyatlariga ega. Shu singari akli zaif bolalar psixologiyasi fani ham ma'lum rivojlanish tarixiga ega. Akli zaif bolalarni urganishning mumkinligi va zarurligi, ularni o'qitish, tarbiyalash kerakligi, tibbiyot, xususan psixiatriyaning rivoji bilan uzviy bogliq. XU1P asr oxirlari, XIX asr boshlarida aqli zaif bolalarni davolash, tarbiyalash, uqitishga oid ma'lum ijobiy karashlar yuzaga keldi va shakllana boshladi. Shuni eslatib utish joizki, akli zaiflar ta'lim-tarbiyasi masalalari dastlab, asosan akliy nuqsoni og'ir darajadagi bolalar ustida boshlangan. Nisbatan yengil darajadagi akli zaif bolalarni o'rganish,

davolash, tarbiyalash birmuncha keyinroq, XIX asrning ikkinchi yarmidan keyin yuzaga keldi. 1858 yilda chet el rus pedagogik adabiyotlarida N.A.Dobrolyubov tomonidan akli zaif bolaning o'ziga xos xususiyatlari ochib berildi. Uning kursatishicha, "faollikning pastligi", "sekin idrok qilish", "quruq yodlashning ustunligi", "bir xildagi harakatlar", "yangi sharoitlarga yomon moslashish", "bilimlarini to'g'ri ishlata olmaslik" - akli zaif bolalarga xos xususiyatlar ekan.

XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Rossiyada akli zaif bolalarni urganuvchi, davolovchi, tarbiyalovchi, bilim beruvchi qator davolash, tarbiyalash muassasalari ochila boshlandi. (Riga, Peterburg, Moskva, Kiyev shaharlarida). 1910 yilda Moskvada aka-singil Postovskiylar boshlangich bilim yurti krshida aqli zaif bolalar uchun yordamchi sinflar ochdilar. Hamda bolalarni urganish uchun eksperimental psixologik kabinet tashkil qildilar.1911 yilda shifokor-psixiatr, professor G.I.Rossolimo Moskvada bolalar psixologiyasi va nevropatologiyasi institutini ochdi. Bu yerda akli zaif bolalar ruhiyatining o'ziga xos tomonlari urganila boshlandi. 1920 yillardan boshlab maxsus psixologiya, xususan aqli zaif bolalar psixologiyasi mustaqil fan sifatida maorif tizimiga kiritildi. Shu davrdan boshlab bu muammo davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ishlar

tizimiga kiritilib, alohida e'tibor berila boshlandi. 1925 yilda Moskvada eksperimental defektologiya instituta tashkil etildi. L.S.Vigotskiy (1896-1934) rahbarligida muntazam, izchil akli zaif bolalarni urganish boshlab yuborildi. Yetuk psixolog u\..S. Vigotskiy maxsus psixologiya sohasida juda katta nazariy meros qoldirdi. Hamda haqli ravishda oligofrenopsixologiyaning asoschisi hisoblanadi. 1935 yildan akli zaif bolalar ruhiyatini urganuvchi laboratoriyani L.V.Zankov Ch boshqara boshladi. 1943 yilda mavjud bo'lgan eksperimental defektologiya instituti Defektologiya ilmiy tekshirish institutiga aylantirildi. Institutga T.A.Vlasova 1985 yilga qadar rahbarlik qildi.

Mamlakatimiz va ilgor chet el defektologlarining nazariy tekshirishlari, hamda yordamchi maktab ilgor tajribalarining kursatishicha, akli zaif bolalar maxsus ta'lim sharoitida potensial rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lar ekan. Akli zaif bolalarning ruhiy taraqqiyot xususiyatlari, rivojlanish bosqichlari hamda ularning bilim egallash xususiyatlarini bilmaslik, defektologlar uchun kundalik ishlarida katta qiyinchilik, tushunmovchiliklarga olib keladi.

Oligofrenopsixologiya boshqa fanlar singari turli fanlar bilan uzviy bogliq. Oligofrenopedagogika, psixiatriya, fiziologiya, logopediya,

umumiy va bolalar psixologiyasi va boshqa fanlar shular jumlasiga kiradi. Aqli zaif bolalar ruhiyatining o'ziga xosligi hozirgi zamon ilgor fan yutuklarining natijalari bilan boglab urganiladi. Normal va nuqsonli bola taraqqiyoti umumiy, yagona qonuniyatlar asosida kechishini hisobga olsak, normal bolalar psixologiyasi fani akli zaif bolalar psixologiyasi uchun ilmiy asos rolini utaydi. Ammo, akli zaif bolalar taraqqiyoti uziga xos yo'sinda amalga oshadi. Umumiy va ijtimoiy psixologiya ma'lumotlariga asoslanib, aqli zaif bolalar psixologiyasi ish yuritadi. Akli zaif bolalar psixologiyasi yosh davrlar psixologiyasi yutuklariga ham suyanadi. Qaysi yoshda, kaysi ruhiy holatlar, qay darajada usishini, rivojlanishini bilib ish yuritadi. Pedagogik psixologiya ham aqli zaif bolalar psixologiyasi uchun yetarli ma'lumotlar beradi.

Ijtimoiy va biologik omillar birligi nazariyasini ochib berar ekan, akli zaif bolalar psixologiyasi, oligofreniya klinikasi, nevropatologiya, fiziologiya fanlarining yutuklariga asoslanadi.

Oligofreniya klinikasi akli zaiflikning etiologiyasini ochib berishga yordam beradi. Nevropatologiya akli zaif bolalar markaziy asab tizimining anatomik va organik buzilishlari haqida bilim beradi. Fiziologiya esa, markaziy asab tizimining funksional buzilishlari haqida axborot beradi. Bularning barchasi akli zaif bola ruhiyatining nuqsoni

haqidagi bilimlarimizni yanada kengaytiradi. Akli zaif bolalar psixologiyasi, markaziy asab tizimining egiluvchanligi haqida I.PPavlovning fiziologik ta'limotiga asoslanadi. Soglom krlgan markaziy asab tizimining ayrim qismlari maksimal rivojlanishi, kompensasiya qilinishi akli zaif bolalar taraqqiyotidagi yutuqlardandir. Akli zaif bolalar psixologiyasi psixiatriya yutuklaridan ham tula foydalanadi. G.Ye.Suxareva, M.S.Pevzner akli zaif bolalarni klinik urganish ishlariga juda katta hissa qo'shdilar. Ular tomonidan akli zaif bolalar etiologiyasi, patogenezi, davolash ishlari, kasallik natijalari, kasallikning ikkilamchi asoratlari atroflicha urganildi. Akli zaif bolalarning o'ziga xos xususiyatlari ochib berildi, ularning taraqqiyot dinamikasi urganildi. Akli zaiflarga xos, o'xshash tomonlar o'rganilib bayon etildi. Psixiatr, pedagoglar tomonidan hamkorlikda tekshirishlar olib borilishi natijasida akli zaiflikni pedagogik, psixologik diagnostika-tashhis qilish mezonlari yaratildi. Ayniqsa, akli zaif bolalar psixologiyasi oligofrenopedagogika fani bilan uzviy bogliq. Akli zaiflik sabablari, darajasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, aqliy taraqqiyot davom etadi. Hatto, kasallik ogirlashib borganda ham. Bosh miya zararlanishi darajalariga ko'ra taraqqiyot davom etadi. Akli zaif bolalar psixologiyasi fanining tuzilishi quyilagicha:

Birinchi qismda umumiy psixologiyada bo'lmagan ma'lumotlar joylashgan. Bunda "akli zaiflik" tushunchasi, akli zaif bolalar ruhiyatining rivojlanish xususiyatlari, yordamchi maktab ukuvchilar tarkibi, akli zaif bolalar markaziy asab tizimining kasalliklari, akli zaif bolalarni eksperimental-psixologik tekshirish usullari haqidagi ma'lumotlar bayon etiladi. Ikkinchi qismda akli zaif bolalar shaxsi, uning shakllanish xususiyatlari haqidagi bilimlar o'rin olgan. Uchinchi qismda akli zaif bolalar bilish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi (III qism alohida beriladi).

Keyingi yillarda aqli zaif bolalar ruhiyatining rivojiga oid tasavvurlar yangi ma'lumotlar bilan boyidi. S.L.Rubinshteynning yozishicha, "a'zo tuzilishi bilan, uning funksiyasi orasidagi bogliqlik bir tomonlama emas, funksiya a'zo tuzilishiga bogliq bulib krlmasdan, balki a'zo tuzilishi ham uning funsiyasiga bog'liq"dir.

Aqli zaif bolalar psixologiyasi fanining maqsaD va vazifalari shu toifa bolalarning ruhiy xususiyatlari haqidagi bilimlar bilan defektologlarni, oligofrene pedagoglarni qurollantirishdan iborat. Akli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasini, korreksiyasini tugri tashkil qilish uchun bu bolalarning xususiyatlari haqidagi bilimlar juda zarur. Aqli zaif bolalar psixologiyasi ma'lumotlari defektologlarda,

oligofrenopedagoglarda obyektiv dunyoqarashning shakllanishida juda katta ahamiyatga ega. Ruhii jarayonlarni ilmiy jihatdan to'g'ri tushunib yetish, shaxsning barkamol shakllanishida alohida e'tiborga loyiq.

Fanning uslublari haqida ham biroz tuxtalib utsak. Uslublar deganda nimani tushunamiz? Aslida, uslublarni turli ma'nolarda tushunish mumkin. Turli fanlarda mujassamlashgan nazariy, amaliy bilimlarni uquvchilar ongiga yetkazishning u yoki bu yulini ham uslublar deb tushunish mumkin. Bu yerda esa, har bir fanning shu fanga oid bilimlarni yigish, tuplash yullari tushuniladi. Aqli zaif bolalarning shaxsiy xususiyatlari, ruhiy jarayonlarining o'ziga xosligi, bilim egallash imkoniyatlari haqidagi oligofrenopedagoglar uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar quyidagi uslublar orqali yigiladi. Bularga kuzatish, tajriba, suhbat, anketa, test, o'quvchilar faoliyat natijalarini tahlil qilish va boshqa uslublar kiradi. Qisqacha har bir uslub haqida to'xtalib utamiz.

Kuzatish - eng asosiy uslublardan bo'lib, u orqali juda kup va sifatli psixologik ma'lumotlar yigiladi. Ammo, har qanday kuzatish orqali kerakli ma'lumotlar olinmaydi. Tegishli, zarur ma'lumotlarni yigish, aniq maqsad asosidagi, izchil kuzatishni talab qiladi. Bu uslubning asosiy yutugi shundaki, kuzatish tabiiy sharoitda, tekshiriluvchi bilmagan holda amalga oshiriladi. Buning oqibatida tekshiriluvchi hych

narsadan tortinmagan holda uzini namoyon qiladi. Ammo, bu uslubning ham uziga xos kamchiligi bor. Bu kamchilik shundan iboratki, tekshiruvchi uchun kerak bo'lgan ruhiy jarayonlar haqidagi ma'lumotlar tez qo'lga kiritilmaydi. Kup vaqt talab qilishi mumkin. Lekin, kuzatish muddati ortgan sari oliyayotgan ma'lumotlar kupayib boradi. Uzoq muddatli kuzatishlar turli yoshdagi bolalarning nutq, tafakkur, hissiyot, qiziqishlar, xarakter xislatlari, qobiliyatlarini tekshirish vaqtlarida olib boriladi. Bunday uzoq muldatli tekshirish natijalari maxsus kundaliklarda qayd etib boriladi. Kuzatish vaqtlarida bolalarning sog'ligini, kayfiyatini, o'zini his qilishini, charchaganlik darajasini inobatga olish talab etiladi.

Psixologik ma'lumotlar yigishda tajriba uslubi keng qullaniladi. Bu uslubning kulayligi shundan iboratki, tajriba o'tkazuvchi uchun kerak bulgan ruhiy jarayonlar haqidagi ma'lumotlar qisqa muddatlarda qulga kiritiladi. Bu uslubning afzalligi ham shunda. Ammo, tajriba vaqtida tekshiriluvchi bola har doim ham uzini erkin tutmaydi. Bola iymanib, uyalib, tortinib turadi. Buning natijasida bola uzini tula namoyon etmaydi. Bola o'zining ustida tekshirish olib borilayotganligini bilgani uchun ham, tekshiruvchi uchun kerakli ruhiy jarayonlar haqidagi ma'lumotlar yuzakiroq, sun'iyroq, yoki bulmasa, to'liq bulmasligi

mumkin. Tajriba uslubi uz navbatida tabiiy va laboratoriya tajribalari turlariga bo'linadi. Psixologik ma'lumotlar suhbat uslubi orqali ham yig'iladi. Bola bilan suhbat qilish jarayonida tajriba o'tkazuvchi uchun keraq bo'lgan ma'lumotlar yig'ib boriladi.

Anketa uslubining mohiyati shundan iboratki, kerakli ma'lumotlar bolalarga ma'lum savollarni o'z ichiga olgan anketalar tarkatish orqali olinadi. Bolalar qisqa muldatda javob beradilar. Anketalar tarqatib ma'lumotlar yigishning afzalligi, yututi shundaki, qisqa muddatda juda ko'p bolalarni tekshirish mumkin.

Shuni qayd etish o'rinliki, keyingi yillarda test uslubi keng qo'llanila boshlandi. "Test" inglizcha so'z bo'lib "tekshirish", "sinash" ma'nolarini bildiradi. Maxsus topshiriqlar tizimidan iborat bo'lgan eksperimental tekshirishdir.>Test uslubi chet ellarda ayniqsa keng qo'llaniladi. Bu uslubning afzalligi shundaki, qisqa vaqtda, ommaviy tarzda juda ko'p tekshiriluvchilarni tekshiruvdan o'tkazish mumkin. Olingan ma'lumotlarni matematik tahlil qilish » mumkin. Test uslubini qo'llash uchun alohida, maxsus sharoitlar, texnika jihozlari har doim ham talab etilmaganligi sababli, bu uslubni qo'llash birmuncha oson kechadi. Testlar mazmuniga, tuzilish shakliga ko'ra: individual, guruhli, harakat hamda intellektual, qobiliyat va boshqa turlarga ajratiladi.

Oligofrenopsixologiya fani uslublariga yuqoridagilar bilan birga bola va o'quvchilar ijodiy faoliyat mahsulotlarini psixologik taxlil qilish ham kiradi. Asosiy e'tiborni faqatgina mehnat mahsulotlarini tahlil qilishga qaratiladi, shu bilan birga faoliyatni ham kuzatish darkor. Mehnat natijalariga qanday erishganligini ham aniqlash talab etiladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish o'rinliki, juda ko'p hollarda alohida bir uslub qo'llanib kolinmasdan, ba\ki bir nechta uslublardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday holat olingan ma'lumotlarning yanada ishonchli, obyektiv bo'lishiga xizmat kiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Mamedov K., Shoumarov G. "Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida". Toshkent - 1993 yil.
2. Mamedov K., Shoumarov G. "Akli zaif bolalar psixologiyasi". Toshkent - 1994. 3-8-betlar.
3. Rubinshteyn S.Ya. Psixologiya umstvenno otstalogo shkolnika. M., 1970., 1986, 3-1b-betlar.
4. Shif J.I, Osobennosti umstvennogo razvitiya uchashixsya vspomagatelnoy shkolы. M., 1965, 3-19-betlar.
5. Vinogradova A.D. Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebenka. M., 1985, 5-8-betlar.

6 Aytmetova S. Yordamchi maktab o'qo'vchilarining
psixik rivojlanish xususiyatlari. T., 1984, 5-18-betlar.